

Mida küsitakse võõrsõna tähenduse kohta?

Maire Raadik

Võõrsõnade puhul on inimesi ikka huvitanud, kuidas üht või teist sõna kirja panna¹ või mida sõna tähendab. Siinne kirjutus vaatab, mida on eesti keele instituudi keelenõuandjail küsitud võõrsõnade tähenduse kohta 2006. aasta algusest kuni 2010. aasta keskpaigani. Materjal on jagatud kolme rühma selle järgi, kas küsija on soovinud teada saada 1) ainult sõna tähendust, 2) sõnade tähendusvahet või 3) sõna tähendust kontekstis.

Mida see sõna tähendab?

Siin on kõigepealt suur hulk selliseid sõnu, mis käepärastes üldkeele sõnastikes (ÕS, võõrsõnade leksikon) olemas. Näiteks *p*-tähega algavatest sõnadest on küsitud päris tavalisi, nagu *paragrahv* või *propageerima*, ja ka haruldasemaid, nagu *piri-piri* 'teatav vürtsisegu' või *psühhedeelne* 'teadvust moonutav, eufoorilist mõnutunnet tekitav'.

Alati ei anna sõnastikud täpselt küsitud sõna (siinse loo küsimuste esitamise aegu olid küsijail ja vastajail kasutada 2006. aastal ilmunud õigekeelsussõnaraamat ja võõrsõnade leksikoni 7. trükk), kuid selle tähenduse saab tuletada. Näiteks võib *kriminaalkünoloogia* olla seotud koerte rakendamisega kriminalistikas (*künoloogia* on 'koerateadus'), *reproduktiivtervis* on 'sigivustervis' (*reproduktiivne* 'taastav, taastekitav'), *õnoteraapia* võib olla

¹ Võõrsõnade ortograafia küsimustest on põhjaliku ülevaate teinud Tiit Erelt, vt T. Erelt, Need rasked võõrsõnad. – Keelenõuanne soovitab 3. Koostanud ja toimetanud M. Raadik. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus, 2004, lk 123–132. <http://keeleabi.eki.ee/artiklid3/voorsonad.html>.

'veiniga ravimine' (kr *oinos* 'vein' + *therapeia* 'ravi, ravimine'). Kõiki võõraid sõnu siiski nende osade tähenduse põhjal seletada ei saa. Verb *resotsialiseerima* oleks sel moel 'taasühiskonnastama' (*re-* 'taas-' + *sotsialiseerima* 'ühiskonnastama'), kuid kasutus näitab, et selle sõna all mõeldakse hoopis inimese harjutamist uues ümbruses kohanemiseks, näiteks „resotsialiseeritakse“ sõjaväkke võetuid sõjaväeelu tarvis ja sõjaväest vabastatuid tsiviilelu tarbeks. Ehk ongi siin selgem öelda omasõnaga *harjutama*?

Mõnel küsijal on sõnast juba oma ettekujutus olemas ja ta soovib sellele kinnitust. Vahel on küsijal õigus, vahel ka mitte. Näiteks *cum laude* ei tähenda 'kuldmedaliga', vaid 'kiitusega', *dekaad* ei ole 'aastakümme' (nagu on ingl *decade*), vaid on 'kümmepäevak', *matroon* ei ole 'naispatroon', vaid on 'auväärne abielunaine, pereema'.

Teinekord on sõna sisu üldjoontes teada, kuid küsija soovib täpsustada mõiste mahtu: kas üks või teine asi kuulub mingi mõiste alla. Nt

- *akadeemiline* (kas võib öelda üldhariduskooli kohta? – ei), *atentaat* (kas saab korraldada korraga ainult ühele inimesele või ka mitmele? – pole määratud), *avarii* (kas võib öelda liiklusõnnetuse kohta? – jah), *dessert* (kas võib öelda ka moosi kohta? – jah, mõnel juhul), *insener* (kas peaks olema kõrgharitud? – jah), *instituut* (kas saab öelda mis tahes asutuse kohta? – ei), *komplekt* (kas komplektis peavad olema erinevad asjad? – ühtekuuluvad asjad), *pensionär* (kas saab öelda iga pensionisaaja, nt toitjakaotuspensioni saava alaealise kohta? – jah), *regionaalne* (kui suure piirkonna kohta saab öelda? – pole määratud)

Piirid ei jookse alati sirgelt. Näiteks on küsitud, kas *baarmen* või *kongresmen* tohib öelda ka naise kohta. Inglise laen *kongresmen* on eesti keeles tõesti käibel nii mehe kui ka naise kohta, kuid teine inglise laen *baarmen* on jäänud põhiliselt *baarimehe* sünonüümiks, naise kohta öeldakse *baaridaam*. Ometi sobib *baarmen* mõnikord ka üldnimetuseks, nt *baarmenikursuse lõpetajad asuvad tööle baarimeeste ja baaridaamidena*.

Tähenduse selgitamine on seegi, kui otsitakse võõrsõnale omavastet. Küsijal endalgi võib olla häid ideid, nt on Olev

Maran pakkunud kujuri tööriista *stecca* (võõrsõnade leksikonis on mugand *steka*) vasteks sõna *voolits* : *voolitsa*. Erkki Sivonen on andnud keelenõuandjaile teada, et võttis – tõenäoliselt nuldinate keskel – Eesti Ekspressi toimetajana käibele *start-up*’i vaste *idufirma* (keelenõuandjad olid varem pakkunud vasteid *käivitusettevõte*, *käivitusfirma*).

Tähenduse selgitamine aitab ära hoida ka sama või lähedase tähendusega sõna tarbetut kordamist, nt *galaõhtusöök* (mitte: pidulik galaõhtusöök), *finaal* (mitte: lõppfinaal), *isoterm* (mitte: isotermjoon), *šokolaadiparfee* (mitte: šokolaadijätiseparfee), *tiraaž* (mitte: trükិតiraaž).

Kui sõna pole ÕSis (nagu eespool juba öeldud, oli siinse loo küsimuste-vastuste ajal käepärast ÕS 2006), võõrsõnade leksikonis ega ka seletussõnaraamatus, tuleb tähendust otsida oskus- ja tõlkesõnastikest, vaadata teiste keelte seletavaid sõnaraamatuid ning uurida ka Interneti andmebaase. Seesugused uued sõnad on olnud nt

- **anime** (’Jaapani animafilmid’); **android** (ingl *android* ’inimese välimusega robot’); **bioakumulatsioon** ’kahjulike ainete kuhjumine organismi’; **brikolaaz** (pr *bricolage* ’kunsti- või kirjandusteose loomine käepärastest asjadest’); **eksfiltreruma** (ingl *exfiltrate* ’märkamatu tagasi tõmbama või tõmbuma’); **eksplitsiitne** (ingl *explicit* ’selgelt väljendatud’); **implitsiitne** (ingl *implicit* ’endastmõistetav; ilmutamata’); **kvintiil** (ingl *quintile* ’statistikas, astroloogias: viiendik’); **mängukonsool** (ingl *games console* ’teatav videomänguseade’); **planogramm** (ingl *planogram* ’kauba väljapaneku kaart’); **prosotsiaalne** (ingl *prosocial* ’(sõbraliku, abivalmi, ühiskonnale vastuvõetava käitumise kohta)’), **simulaakrum** (ingl *simulacrum* ’sarnandkuju; pettepilt’)

Üks vähestest korduvatest küsimustest on *defekteerima* tähendus. Moodustuskäigu järgi võiks tähendus olla ’defektseks tegema’, kuid tegelikult kasutatakse sõna hoopis tähendustes ’defekte kindlaks määrama’ ja ’defekte kõrvaldama’ (vrd vn *дефектировать*). Küllap on otstarbekas tuletist vältida ning öeldagi selgema(te) sõnaühendi(te)ga.

Mõni „uus“ sõna võib olla pärit aegade tagant, nagu *kolonii*, mida üks küsija on märganud arhitektuuritekstis. Interneti-otsing

juhatab kätte ajaloolase Robert Nermani selgituse: „Kopli liine nimetati nii tsaari- kui ka iseseisva Eesti ajal Töölikoloniiks (kohalikus dialektis kaloniiks). Kuna Kopli liinid paiknesid astangutel, nimetati piirkonda vastavalt ülemiseks, keskmiseks ja alumiseks koloniiks.“²

Üha sagedamini tuleb võõrsõna tähendust otsida mitte eesti, vaid mõne teise keele (enamasti inglise keele) sõnastikest. Need on enamikus pseudo- ehk libavõõrsõnad – näiliselt rahvusvahelised, kuid tegelikult inglise vm keele sõnade ümberkirjutised. Nt

- **abstrakt** (ingl *abstract* 'lühike ülevaade, kokkuvõte'); **autorisatsioon** (ingl *authorization* 'volitus; kinnitus'); **distribuutor** (ingl *distributor* 'jaotaja; levitaja'); **enormne** (ingl *enormous* 'tohtu, määratu suur'); **interdistsiplinaarne** (ingl *interdisciplinary* 'erialadevaheline'); **kaska** (pr *casque*, vn *каска* on eesti keeles kask : kaski 'metallkiiver'); **kassaator** (vn *каскамп* 'kassatsiooni esitaja'); **kommunikeerima** (ingl *communicate* 'edastama; teatama'); **kreatiivne** (ingl *creative* 'loov, loomisvõimeline; loominguline, loome-'); **kredibiilne** (ingl *credible* 'usaldusväärne; usutav'); **motivaator** (ingl *motivator* 'motiveerija'); **paramilitaarne** (ingl *paramilitary* 'poolsõjaväeline'); **poster** (ingl *poster* 'plakat, müürileht'); **referentslabor** (ingl *reference* on ka 'etalon-, võrdlus-'); **rostrum** (ld mitmusvorm *rostra* on ka '(kõnetribüün Vana-Roomas)', ingl *rostrum* on ka '(avalik) kõnetool; (dirigendi)pult; (kaamera)alus'³); **snorkel** (ingl *snorkel* on ka 'hingamistoru; hingamistoruga ujuma'); **superviisor** (ingl *supervisor* 'järelevalvaja, järelevalvaja'; **trakasseerima** (pr *tracasser* 'muret tegema, vaevama; kiusama, tüütama'); **valideerima** (ingl *validate* 'kehtestama; kehtivust kontrollima'); **vautšer** (ingl *voucher* 'garantiikiri; (soodus)kupong; Venemaal: erastamisväärtpaber')

Raske küsimus on *deaktiveerima*. Kui eesliide lõpeb ja tüvi algab täishäälikuga (*de* + *aktiveerima*), peab nende vahele tulema sidehäälik *s* – nagu nt sõnades *desarmeerima*, *desinfitseerima*, *desorienteerima*.⁴ Inglise keeles seda nõuet ei ole ja

² R. Nerman, Töölislinnaku ümbersünd. – Pealinn 26.01.2009.

³ Küsimuse üleskerkitanud üritus International Rostrum of Composers on õigupoolest rahvusvaheline heliloojate võistlus, mis peetakse raadio teel – heliloojate raadiovõistlus.

⁴ T. Ereht, Terminõpetus. Tartu: Tartu Ülikooli kirjastus, 2007, lk 222.

sealt on nüüd eesti keelde „deodorandi“ kõrvale (korrapärane eesti sõnakuju oleks *desodorant*) laenatud „deaktiveerima“ tähenduses 'toimetuks tegema'. Varasemast ajast on eesti keeles olemas *des*-liitega *desaktiveerima*, mida on kasutatud sõjanduses tähenduses 'saastunud esemetelt, maapinnalt, veest radioaktiivseid aineid eemaldama' ja keemias 'molekuli v aatomit suurema energiaga olekust normaalsesse olekusse viima', ning *in*-liitega *inaktiveerima* tähenduses 'toimetuks tegema'. Kuivõrd *deaktiveerima* levib, tuleks kaaluda, kas on mõistlik piirata korrapärase laenu *desaktiveerima* kasutust vaid sõjanduse ja keemiaga või võiks seda laiendada ka arvutialale.⁵ Muide, sõjanduses näib *desaktiveerimisest* koos *degaseerimise* ja *desinfitseerimisega* olevat saanud *dekontaminatsiooni* (vrd ingl *decontaminate* 'saasteainetest puhastama') alamliik.

Uut sõna kasutusele võttes tuleb hoolega silmas pidada, kel-
lele ja kus seda esitada. Üks keelenõuküsija on näinud kiirabis
silti arusaamatu sõnaga „Triaaz“. Medicina kirjastuse 2004.
aasta „Meditšiinisõnastik“ heidab asjale valgust: *triage* (vrd pr
trier 'sorteerima') on 'patsientide jagamine rühmadesse ravi
kiireloomulisuse alusel'. Algselt sõjanduses kasutusel olnud sõna
(sorditi lahingus haavatud sõdureid) on üle võetud ka kiirabisse.
Samas on eesti meditsiinkeeles olnud läbi aegade hea tava jätta
võõrkeelsed terminid erialainimeste omavahelise suhtluse tar-
beks ja seletada haigetele asju omasõnadega. Miks mitte öelda
ka kiirabis otse ja selgelt: haigete *sortimine*, haigete *jaotamine*?

Osa tähendusküsimusi jääb täpse vastuseta, kuigi Inter-
neti-otsing kinnitab, et vähemalt keegi on neid sõnu sellisena
kasutanud. Mõni seletamata jäänud keelend on kui pika tele-
fonimängu tulemus. Kes teab, mis on *agorantne*, *diadriüüma*,
gümee (küsija väitel on Eesti eurosaadik nimetanud kedagi
poliitiliseks gümeeks), *indifikatsioon*, *stralle* või *venilatoorne*?

⁵ Vt nt Standardipõhine tarkvaratehnika sõnastik. [Tegijad: V. Hanson, M. Laur, M. Freudenthal, M. Seeba, B. Tulit, J. Krasnosjolvov.] <http://stats.cyber.ee/>.

Mis vahe neil sõnadel on?

Selgitamist vajavad sageli sellised võõrsõnad, mis on 1) üsna lähedase kujuga või 2) tähistavad lähedasi mõisteid. Eri tähendusega on nt

- *ignorantsus* 'võhiklikkus' – *ignoreerimine* 'eiramine'; *intelligentne* 'arukas' – *intellektuaalne* 'mõistuspärane, mõistuslik'; *klaster* (ingl *cluster* 'kobar') – *kataster* 'kinnisvarade väärtuse register'; *kosmopoliitiline* (linn) – *kosmopoliitne* (taim); *magistrant* 'magistrikraadi taotleja' – *magister*; *metodoloogia* 'meetodiõpetus' – *metoodika* 'tegutsemisviis, -õpetus'; *okultistlik* 'okultismiga seotud; okultistile omane' – *okultne* 'varjatud, salajane'
- *briljant* 'lihvitud teemant' – *teemant*; *dražee* 'hernesjas komplek v ravimpill' – *pastill* 'kuuli- v tabletikujuline imemisravim v -komplek'; *eliksiir* 'leotis, ravimvedelik' – *ekstrakt* 'tõmmis; toiduaineist väljapressitud, -leotatud v -keedetud ja kontsentreeritud vedelik' – *kontsentraat* 'tihkestatud v rikastatud aine'; *embleem* 'sümboolne märk' – *sümbol* 'võrdkuju; mõiste v suuruse tähis'; *inkubaator* 'põllumajanduses: haudeaparaat' – *termostaat* 'tehnikas: anum ühtlase temperatuuri hoidmiseks'; *pitsat* – *pitsar* 'pitsatijalg' – *tempel* 'värvipitsat; selle jälg'; *portfoolio* 'loovisiku töid tutvustav mapp' – *portfell*; *renoveerima* 'uuendama' – *rekonstrueerima* 'uuesti ehitama, endist kuju taastama; uutel alustel ümber korraldama'; *seminar* 'õppevorm: teema arutlus õppejõu juhendamisel' – *konverents* 'suur teaduslik, poliitiline vm nõupidamine'; *sündroom* 'haigustunnuste kogum' – *kompleks* 'ka: kerge hingealuse häire'; *valideerima* (ingl *validate* 'kehtestama; kehtivust kontrollima') – *verifitseerima* 'õigeks tunnistama'

Sama sisuga on

- *blankett* = *plank*, *broneerima* = *reserveerima*, *büroo* = *kontor*; *analoogiline* = *analoogne*, *elektrooniline* = *elektroonne*, *informatiivne* = *informatsiooniline*

Küsitud oma- ja võõrsõna paaridest on eri tähendusega nt

- *koopia* '(ärakirja tekitamise tehniline viis; sel moel tekitatud ära-kiri)' – *ärakiri* 'dokumendi teisene eksemplar'; *konsistents* 'vedela

või poolvedela aine voolavuse aste; meditsiinis: elundi või koe tihedus' – *koostis*; *monument* 'mälestussammas, -ehitis' – *mälestusmärk* (nt mälestussammas, -tahvel); *preemia* 'rahaline auhind' – *auhind* (nii rahaline kui ka esemeline); *rekreatsioon* 'virgustus, töövõime ja tervise taastamine looduses aktiivse puhkamisega' – *taastusravi* 'töövõimet, toimetulekut taastav ravi'

Sama sisuga oma- ja võõrsõna puhul on hakatud nägema ka eri tähendusi. Nii on üks küsija hädas kolleegidega, kelle arvates käib *väljavedu* Eestist välja, *eksport* aga Euroopa Liidust välja (tegelikult eksport = väljavedu). Seadusekirjutajad pole nõus kasutama seaduses *suguorganite* asemel *suguelundeid* (mida soovitab keeleteimetaja), vaid väidavad, et *suguelundid* on sisemised asjad, *suguorganid* aga välimised (organ = elund). Meenekonkursi „Tallinna kingitus“ kuulutuse juurest on tähelepanelik lugeja leidnud rasvases kirjas märkuse: tegu pole suveniirikonkursiga, vaid meenekonkursiga (suveniir = meene).

Mida see sõna siin tähendab?

On ühendeid, kus küsija kas ei tea võõrsõna tähendust või teab, kuid kahtleb – enamasti põhjusega – võõrsõna sobivuses. Mis on näiteks *diskursiivne* 'loogilisel arutlusel põhinev' *hegemoonia*, *refleksiivne* 'enesekohane, tagasisuunduv' *moderniseerumine* või *kõrgtehniline žargoon*?

Üks küsija on leidnud tisləri töölepingust *deontoloogilised normid* – tõesti, *deontoloogia* on peale eetika osa ka 'mingil kutsealal töötajate kohustuste kogum'. Vene keelest on ümber pandud uhke lause: „Oleme spetsialiseerunud konsolideeritud ja konsigneeritud laole“ (*konsolideerima* on 'tugevasti koon-dama, tihedalt liitma', *konsigneerima* on 'kaupa edasimüügiks saatma' – ehk on tegu vahelaoga?). Või selline dialoog: „Koer kaevas aia perimeetril kraavi. Kas see tähendab, et kaevas vundamendikraavi?“ – „Ei, see peaks tähendama, et kaevas aia piiril, ümber aia. Aga tavatekstis ei pruugiks selliseid termineid kasutada.“ Järgmine küsija on põhjusega kahelnud, mida ütleb

lause „Käeraudadel on üldpreventiivne mõju ümbritsevatele inimestele“. Asja arutades koorub kaks oletust: a) käeraud tagavad ümbritsevate inimeste ohutuse, b) käeraud hoiavad ära (uued) kuriteod kaasinimeste vastu.

Ja kõige lõpuks – on suur rühm sõnu, mille tähendus on küsijale tuttav, kuid just see tuttav tähendus ei sobi kuidagi kokku kontekstiga, milles sõna on kasutatud. Need on uued tähenduslaenud, kus eesti keeles olemasoleva võõrsõna sisu on laiendatud inglise keele eeskujul. Enamasti on see aga tarbetu, sest jutt ei käi uuest mõistest, vaid juba tuttavast, mille jaoks meil endal sõna ammu olemas. Nt

- saalihoki **derbi** *pro* matš (ingl *derby* on peale ratsavõistluste ka 'matš, kahe vastase võistlus'); teenused**disain** *pro* teenusekorraldus vms (eesti *disain* on kitsamalt 'tootekujunduskunst', ingl *design* on avaramalt 'kava, plaan')⁶; **indikatiivne** *pro* ligikaudne või esialgne finantsvajadus (ingl *indicative* on ka 'ligikaudne, orienteeriv; esialgne, provisoorne'); **infusioon** *pro* tõmmis (eesti *infusioon* on meditsiinis 'sissenõristus', ingl *infusion* on eeskätt 'tõmmis, ekstrakt'); kultuurim**agasin** *pro* kultuuriajakiri, uudiste **magasin** *pro* uudiste saade (ingl *magazine* on ka 'ajakiri; raadio-, telesaade'); **pasta** *pro* makarontoode või makaronitoid (ingl *pasta* on 'makarontoode' ja *paste* on ka 'pasta, tainjas segu'); uue asja **pilootimine** *pro* katsetamine, tutvustamine, sissetõõtamine (ingl *to pilot* on ka 'katsetama, proovima'); õppekava **prepeareerimine** *pro* koostamine (eesti *prepeareerima* on rohkem 'preparaate valmistama', ingl *pre-prepare* on ka 'ette valmistama'); kurjategija **profiil** *pro* kirjeldus või portree (ingl *profile* on ka '(lühike) iseloomustus, kirjeldus'), FBI **profileerija** *pro* portreeterija; ATV-**safari** *pro* ATV-ralli (ingl *safari* on peale jahi- v uurimisretke ka 'autoralli metsikul maastikul'); **tribuut**kontsert *pro* austuskontsert (ingl *tribute* on peale sundandami ka 'lugupidamis-, austusavaldus')

Innukail laenajail pole sageli aega või oskust panna tähele inglise sõnade peenemaid vahesid. Näiteks on ühel küsijal tulnud

⁶ Krista Kerge märkus eesti keele instituudi korraldatud õpetajakoolitusel 2009. a oktoobris: *õppekava disain* ei ole õppekavakujundus ega õppekava kujundamine, vaid *õppekava alusmudel*.

ette *animaator* kui 'konferansjee' või 'ürituse eestvedaja', kuigi eesti *animaator* on 'animafilmi tegija'. Inglise keeles on aga kaks lähedase kujuga sõna: *animator* 'animafilmi tegija' ja *animateur* '(ürituse) tegevusjuht' – see viimane ongi siis meie *animaatori* tähendust „rikastanud“. Või teine näide: kõrgkoolis räägitakse *ekstsellentsi algatusest*, kuid ühtki õiget ekstsellentsi algatuse tagant ei paista. Taas on põhjus oskamatus laenamises: ingl *excellence* on 'täiuslikkus; tippkvaliteet', tiitlit tähistab *excellency* – „ekstsellentsialgatus“ on siis õigupoolest *tippalgatus*.

Kokkuvõtteks. Eesti keele instituudi keelenõuandjaile esitatud tähendusküsimused kajastavad üsna täpselt seda, mis toimub praegu eesti võõrsõnavaras: peamiselt inglise keelest ja inglise keele kaudu tuleb rohkesti uusi sõnu ja tähendusi, mõned neist täidavad meie mõiste- ja sõnavaras olulise tühiku, mõned teevad endale ruumi olemasolevaid keelendeid tõrjudes ning senist tähendussüsteemi segi paisates.

*„Keelekosti kodumaalt.
Kümme aastat Peterburi keelepäevi“ (2010)*